

Şîa Hadis Düşüncesinde Vâkıfıyye ve Onlardan Nakledilen Rivayetlerin Değeri

Abdulalim Demir

0000-0002-6815-7739

Muş Alpaslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Muş, Türkiye

ror.org/009axq942

abdulalim.demir@alparslan.edu.tr

Öz

Tarihi süreç içerisinde çeşitli gerekçelerle Şîa'nın birçok fırkaya ayrıldığı bilinmektedir. Bu bölümlerin bir sonucu olarak meydana çıkan fırkalardan biri de Vâkıfıyye'dir. Vâkıf kelimesi, birçok mezhepte farklı bağlamlarda kullanılmış bir terimdir. Şîa terminolojisinde, mutlak olarak kendisinden yararlanıldığında Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünü kabul etmeyerek ondan sonra tayin edilen oğlu Ali er-Rızâ'nın imâmetini reddeden, el-Kâzım'ın mehdi olarak geri döneceği düşüncesini benimseyen ve imamete dair görüşleri üzerinde inançlarını devam ettirenler için kullanılmaktadır. Vâkıfiliğin ortaya çıkışında maddi sebepler önemli bir rol oynamışsa da bunun dışında başka sebeplerin de etkisinin olduğu görülmektedir. Vâkıfıyye'yi Şîa hadis ilmi açısından önemli kılan temel etken bu düşüncede olan râvilerin adalet ve zapt yönünden durumları ile onlar yoluyla aktarılan rivayetlerden delil getirilip getirilmeyeceği meselesinin güncelliğini korumasıdır. Dolayısıyla Vâkıfıyye'yi bilmek, mezhepteki iç tenkit mekanizmasını anlamaya ve Şîa'nın öteki olarak gördüğü fırkalara yaklaşım metodlarını anlamaya yardımcı olacaktır. Şîa'nın diğer fırkalarını merkeze alan Türkçe birçok eser yazılmış olmasına rağmen Vâkıfıyye üzerinde müstakil herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu makale literatürde görülen bu eksikliği gidermeye katkı sunmayı amaçlamaktadır. Makalede Şîa hadis düşüncesinde Vâkıfıyye'nin yeri ve onlardan gelen rivayetlerin değeri irdelenmektedir. Çalışmada meselenin daha iyi anlaşılması için fikir-hadise irtibatı prensibine azami derecede dikkat edilerek deskriptif ve analitik bir bakışla konu incelenmektedir. Bunun için nitel araştırma metodlarından dokümantasyon analiz yönteminden faydalanılmaktadır. Son tahlilde Şîa, Vâkıfleri yalancılık, zındıklık, kâfirlik ve rivayetleri tahrif etmek ile suçlamasına rağmen Vâkıf râviler yoluyla gelen rivayetlere değer atfetmekte, belli şartlar dâhilinde ihtiyaç duydukları yerde rivayetlerini kullanmaktadır. Bunu Vâkıfî görüşünü benimseyenlerin mezhepteki ağırlığı, onlar yoluyla gelen rivayetlerin hadis ve ricâl kitaplarında fazlaca yer alıp mezhepte yerleşik bir hal almasıyla açıklamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Hadis; İmâmiyye Şîası; Vâkıfıyye; Mûsâ el-Kâzım; Ali er-Rızâ

Öne Çıkanlar

- Şîa, Vâkıfleri ağır sözlerle tenkit etmesine rağmen rivayetlerine değer atfederek ihtiyaç duyulan yerlerde kullanılmaktadır.
- Şîa hadis rivayetlerinin önemli bir kısmı Vâkıfler yoluyla geldiğinden hadis ve ricâl kitaplarında Vâkıfî râvilerin sayısı ve rivayetlerinin oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir.
- Şîa'nın yanı sıra birçok mezhep tarafından bazı mevzularda çoğunluğun görüşünü kabul ettiklerine veya reddettiklerine dair bir şey söylemeden tevakkuf edenler için Vâkıfî terimi kullanılmaktadır.
- Vâkıfî kavramı mutlak manada kullanıldığında Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünü kabul etmeyip ondan sonra tayin edilen oğlu Ali er-Rızâ'nın imâmetini reddeden ve el-Kâzım üzerinde tevakkuf edenler kastedilmektedir.
- Şîa'daki genel kaniya göre Vâkıfîliğin ortaya çıkış nedeni her ne kadar maddi menfaat ve inancın suiistimali olsa da onun dışında başka gerekçelerin de var olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Atıf Bilgisi

Demir, Abdulalim. "Şîa Hadis Düşüncesinde Vâkıfıyye ve Onlardan Nakledilen Rivayetlerin Değeri". *Eskiyeni* 54 (Eylül 2024), 1461-1484.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463001>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	01 Nisan 2024
<i>Kabul Tarihi</i>	30 Eylül 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Eylül 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkanma Amaçları</i>	4 Nitelikli Eğitim
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Wāqifiyya in Shi'a Hadith Thought and the Value of Narrations Coming from Them

Abdulalim Demir

0000-0002-6815-7739

Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith, Muş, Türkiye

ror.org/009axq942

abdulalim.demir@alparslan.edu.tr

Abstract

Shi'a has divided into many sects due to various reasons throughout the historical process. One of the sects formed as a result of these divisions is Wāqifiyya. The word Wāqifi has been used in different contexts in many sects, In Shi'a terminology, for those who do not accept the death of Imām Mūsā al-Kāzīm, when he is used in absolute terms, reject the imamate of his son 'Alī al-Riḍā who was appointed after him, adopt the idea that al-Kāzīm will return as the Mahdī and continue their beliefs on his imamate and jurisprudence. is used. Although materiality played an important role in the emergence of Wāqifiyya, it is seen that other reasons also had an impact. The main factor that makes Wāqifiyya important in terms of Shi'a hadith science is that the situation of the narrators who have this idea in terms of justice and control and whether the issue of whether they can bring evidence from the narrations conveyed through them remains current in the history of Shi'a hadith. Therefore, knowing Wāqifiyya in detail will help to understand the internal criticism mechanism in the sect and the methods of approaching the sects that Shi'a sees as other. Although many studies have been conducted focusing on other sects of Shia, no independent study has been conducted on Wāqifiyya. Our study aims to contribute to this deficiency seen in the literature. In the article, what is the value of Wāqifiyya and the narrations coming from them in Shia hadith thought? The answer to the question is sought. In order to better understand the issue, the study will examine the subject from a descriptive and analytical perspective, paying utmost attention to the principle of idea-event connection. For this purpose, documentation analysis method, one of the qualitative research methods, will be used. In the final analysis, although Shi'a accuses the Wāqifis of lying, atheism, infidelity and distorting narrations, they attach value to the narrations coming from their sect and use their narrations wherever they need within certain conditions. It is possible to explain this with the dominance of those who adopt the Wākifi view in the sect, and the narrations coming through them are widely included in the hadith and rijāl books and have become established in the sect.

Keywords

Hadith; Shi'a Imāmiyah; Wāqifiyya; Mūsā al-Kāzīm; 'Alī al-Riḍā

Highlights

- Although Shi'a criticizes the Wāqifis with harsh words, it is seen that they attach value to their narrations and use them where needed.
- Since a significant portion of the Shi'a hadith narrations came through Wāqifis, it has been determined that the number and narrations of Wāqifi narrators in the hadith and rijāl books are quite high.
- In addition to Shi'a, the term Wāqifi is used by many sects for those who abstain on some issues without saying anything about whether they accept or reject the majority opinion.
- When the concept is used in an absolute sense, those who do not accept the death of Mūsā al-Kāẓim, reject the imamate of his son 'Alī al-Riḍā, who was appointed after him, and continue to follow al-Kāẓim are called Wāqifi.
- According to the general opinion in Shi'a, although the reason for the emergence of Waqfism is material benefit and abuse of faith, it is understood from the narrations that there are other reasons besides that.

Citation

Demir, Abdulalim. "Wāqifiyya in Shi'a Hadith Thought and the Value of Narrations Coming from Them". *Eskiyeni* 54 (September 2024), 1461-1484.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463001>

Article Information

<i>Date of submission</i>	01 April 2024
<i>Date of acceptance</i>	30 September 2024
<i>Date of publication</i>	30 September 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	4 Qualified Education
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

İslâm mezhepleri içerisinde Ehl-i sünnet'ten sonra en fazla müntesibe sahip olan Şîa, tarihi süreç içerisinde birbirinden farklı fırkalara ayrıldığı bilinmektedir. Bu bölünmeler sonucu oluşan fırkalardan biri de Vâkıfıyye'dir. Vâkıfıyye'nin tarihi arka planını, fikrî çerçevesini, itikâdî ve siyasi görüşlerini mensuplarından gelen eserler olmadığından onların muhalifi olan İsnâaşeriyye İmâmiyyesi kaynakları üzerinden okumak durumunda kalmaktadır. Şîa düşüncesinde Vâkıfıyye derin krizlere neden olduğundan tarih boyunca gündemde kalmayı başarmıştır. Bu da onlarla ilgili malumatların ve tartışmaların tevarüs edilmesine vesile olmuştur.

Vâkıfıyye'yi Şîa hadis ilmi açısından önemli kılan temel etken bu düşüncüyü benimseyen râvilerin adalet ve zapt yönünden durumları ile onlar yoluyla aktarılan rivayetlerle ihticac edilip edilmeyeceği meselesidir. Bu da temel bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Zira Şîa'nın en muteber rivayet kaynağı olarak kabul edilen *Kütüb-i Erbaa*'da Vâkıfıyye düşüncesini benimseyen birçok râvinin rivayetinin yer aldığı bilinmektedir. Binaenaleyh Vâkıfî düşünceye mensup olanların hadislerini kabul etmede Şîî muhaddislerin (i) vâkıfî ahbârını tamamen reddedenler (müteşeddid), (ii) belli şartlar dâhilinde kabul edenler (mutavassıt) ve (iii) diğer rivayetlerden farklı görmeyenler (mütesâhil) olmak üzere üçe ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Vâkıfıyye'yi bilmek mezhepteki iç tenkit mekanizmasını ve Şîa'nın öteki olarak gördüğü fırkalara yaklaşım metodunu anlamaya yardımcı olabilir.

Şîa'nın İmâmiyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye kolu üzerinde Türkçe birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Vâkıfıyye üzerinde müstakil ve kapsamlı herhangi bir çalışmanın yapılmadığı müşâhede edilmektedir. Bu konuda Metin Bozan'ın "Ali er-Rıza'nın Velihtlığı Meselesi", Mehmet Ali Büyükkara'nın "İmamiyye Şîa'sının Hadis Usulünde Mezhebi Bozuk Raviler (II)" isimli makaleleri ve Cemil Hakyemez'in *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî* adlı kitabı istisna edilebilir. Bozan, er-Rızâ'nın hayat hikâyesine değinirken,¹ Büyükkara, Şîa'nın bozuk mezhep olarak nitelendirdiği Gulât, Eftahî, Zeydî ve Sünnî ricâlden bahsederken Vâkıfî ricâle de kısaca değinmektedir.² Hakyemez de gaybet konusunu işlerken³ Vâkıflere dikkat çekmektedir. Bunların dışında kendi konusunun bağlamı içerisinde ayrıntıya girmeden birkaç cümle ile de olsa vâkıfî terimine değinenler bulunmaktadır.⁴ Büyükkara, "The Schism in the Party of Mûsâ al-Kâzım and the Emergence of the Wâqıfa" isimli İngilizce makalesinde Vâkıfıyye fırkasının ortaya çıkış serüvenine, Vâkıfî Muhammed b. Basîr ve Ahmed b. Mûsâ'nın kısa hayat hikâyelerine ve takipçilerine değinmektedir.⁵ Bunların dışında konuyla ilgili Farsça literatürde bazı çalışmaların yapıldığı

¹ Metin Bozan, "Ali er-Rıza'nın Velihtlığı Meselesi (İmamiyye'nin İmamet Nazariyesine Teori-Pratik Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 161.

² Mehmet Ali Büyükkara, "İmamiyye Şîa'sının Hadis Usulünde 'Mezhebi Bozuk' Raviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Rical Rivayetlerinin Değeri", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVII/4 (2004), 361-363.

³ Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 67-69.

⁴ Örnek olarak bk. İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 52; Muhammed Enes Topgöl, *Erken Dönem Şîî Ricâl İlmî Keşif Örneği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 317-318; İbrahim Kutluay, *Şîa'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 42; Abdullah Ünal, *Şîa'da Hadis Usûlü*, (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2021), 153.

⁵ Mehmet Ali Büyükkara, "The Schism in the Party of Mûsâ al-Kâzım and the Emergence of the Wâqıfa", *Arabica* 47/1 (2000), 78-99.

görülmektedir. En önemlileri şunlardır: Celâlî ve Ribâtî'nin beraber hazırlamış oldukları “Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râviyânî Vâkıfî” isimli makalede Necâşî'nin ricâlinde geçen vâkıfî râvileri ve onlarla ilgili kullanılan cerh ve ta'dil lafazlarını konu edinmektedir.⁶ Esedî, “Berresi-yi Âsâr ve Peyâmedhâ-yi Vâkıfiyye ber Câmîâ-yi Şî'a Pes ez İmâm Kâzım (as)” makalesinde el-Kâzım'dan sonra ortaya çıkan vâkıfîliğin Şîi topluma etkisini,⁷ Hasan Pûr'un “İmâm Rızâ der Muvâcehe bâ Endişe ve Amel-i Vakıfiyân” makalesi er-Rızâ'nın vâkıfî düşünceye sahip olanlara yönelik eleştirileri ve onları İmâmiyye'ye geri döndürme çabalarını ele almaktadır.⁸ Zakirî ve Furûşânî “Berresi-yi Mubâhasât-i Vâkıfiyye bâ İmâmiyye der Rivâyat” isimli araştırmalarında, Abdulkarîm b. Amr Has'amî örneğinde Vâkıfîlerin İmâmiyye ile olan tartışmaları incelenmektedir.⁹ Mûsevîniya, Tabâtabâî ve Celâlî'nin beraber hazırladıkları “Berresi-yi ingârehâ-yi Vâkıfî der Rivâyet-i Gaybet” adlı makalelerinde Vâkıfî râvilerin gaybet konusunda naklettikleri rivayetlere değinmektedir.¹⁰ Bu konuda en mufassal çalışma Nâsirî tarafından el-Vâkıfiyye ismi ile Arapça yapılmıştır.¹¹ Birçok konuyu iç içe ele alan bu çalışma alanda kaynak eser hüviyetine sahiptir. Bahis konusu çalışmalar önemli olmakla birlikte hiçbir Şîa hadis düşüncesinde Vâkıfiyye'nin konumu, onlardan gelen rivayetlerin değeri ve önemi konusuna eğilmediği görülmektedir. Şîa hadis literatüründe görülen bahis konusu eksikliğe katkı sunmak amacıyla kaleme alınan bu çalışma bu yönüyle özgünlük iddiasında bulunmaktadır. Çalışmamızın temel problemini, “Şîa hadis düşüncesinde Vâkıfiyye ve onlardan gelen rivayetlerin değeri nasıldır?” sorusu teşkil etmektedir. Bunu ortaya koymak için “Vâkıfiyye nedir? Diğer fırkalarda vâkıfî düşüncesi nasıl oluşmuştur? Mûsâ el-Kâzım üzerinde tevakkuf edenler nasıl ortaya çıktı? Onların düşüncesini besleyen rivayetler var mıdır? Şîi imamların Vâkıfîlere yönelik eleştirileri nasıl anlaşılmalıdır? Vâkıfî râvilerin rivayetlerine karşı İmâmiyye'nin tutumu nasıldır?” gibi soruların cevabı aranacak ve ulaşılan bulgular üzerinden değerlendirmeler yapıldıktan sonra bazı önerilerde bulunulacaktır. Bunun için çalışmada deskriptif (tasvîrî/betimleyici) ve analitik (tahlîlî/istidlâlî) bir bakış açısıyla konu incelenecek ve nitel araştırma metodlarından dokümantasyon analiz yönteminden faydalanılacaktır. Ayrıca meselenin daha iyi anlaşılması için fikir-hadise irtibatı prensibine de azami derecede dikkat edilecektir.

1. Vâkıfiyye Kelimesinin Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

V-k-f kökünden türemiş olan vâkıfiyye kelimesi, sözlükte “dikilmek, karar vermemek, tereddüt etmek, bir şeyin sırrını öğrenmek, park etmek, durmak, hareket etmemek; durucu,

⁶ Mehdî Celâlî - Semâne Ribâtî, “Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râviyânî Vâkıfî”, *Tahkikât Ulumu'l-Kur'ân ve'l-Hadis* 28 (1394), 79-101.

⁷ Mahmud Asadi, “The Study of the Effects and Consequences of Vagifiyya on Shia Society After Imam Kazem (AS)”, *Moskuya Journal* 47 (1397), 114-126.

⁸ Seyyed Abdolkarim Hassan Pour, “Imam Reza's Confrontation with the Mentality and Action of Waqifite”, *Journal of Razavi Culture* 1/4 (20 Şubat 2014), 144-169.

⁹ Muhammad Taqî Zakeri - Nematollah Safari Forooshani, “A Study on Waqifite Debates with Imamiyya as Reflected in Traditions, a Case Study of Abdul Karim Ibn Amr Khath'ami”, *Journal of Imamiyyah Studies* 3/5 (23 Ağustos 2017), 5-26.

¹⁰ Saeeda Sadat Mousavinia vd., “Study Waqifite's Ideas in the Occultation's Tradition”, *The Promised East* 13/50 (22 Haziran 2019), 99-118.

¹¹ Riyâd Muhammed Habîb Nâsirî, *el-Vâkıfiyye dirâse tahliliyye* (Meşhed: el-Mu'terü'l-Âlemî li'l-İmâm er-Rızâ, 1409).

durdurucu, dikilen, vakıf eden, kendini bir işe adayan”¹² gibi anlamları ihtiva etmektedir. İstılâhî olarak Şîa mezhebinde müntesibi olduğu imamın ölümünden sonra onun ölmeyip gaybete girdiğini, tekrar ric’at ederek imâmet vazifesini yerine getireceği fikrini şîâr edinen, onun yerine geçenin imâmetini kabul etmeyip ölen imamın imâmet prensipleri ve ictihadları üzerinde inancını devam ettirenler için kullanılmaktadır.¹³ Bu yönüyle kavramın terim anlamının lugavî anlamlarından istifade edilerek oluştuğunu söylemek mümkündür. Kavramın bazı meselelerde Şîa’nın yanı sıra birçok mezhep tarafından kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi, imâmet ve bazı akâid ile ilgili mevzularda çoğunluğun görüşünü kabul veya reddettiklerine dair bir şey söylemeyenler için vâkıfî terimi kullanılmaktadır. Nitekim Mu’tezile’den Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916) ve Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl. 321/933) Hz. Ali (öl. 40/661) ile diğer sahâbîleri fazilet bakımından birbirlerine tercih etmediklerinden bu mevzuda Vâkıfî sayılmışlardır.¹⁴ Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı, Cemel Savaşı’nda (36/656) kimin haklı, kimin haksız olduğu gibi konularda görüş beyan etmeyen gruplar Vâkıfî kabul edilmiştir.¹⁵

Hâricîlerin İbâziyye kolunda bazı konularda tereddüt edip görüş beyan etmeyenler için de Vâkıfî denilmiştir. İbâzî bir câriyenin İbâzî olmayan birine satılıp satılmayacağı tartışmasında İbâziyye mezhebine mensup İbrâhim adında biri, “İbâzî inancını benimseyen bir câriyenin bu inancı benimsemeyen kâfir birine satılabileceği” fetvasını verince Meymûn ismindeki fikirdaşı “kendi inançlarını taşıyan mü’min bir câriyenin kâfirlere satılamayacağını” ileri sürerek fetvasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine İbrâhim, “Allah’ın câriye satmayı helâl kıldığını, mezhep büyüklerinin de bu görüşte olduklarını” beyan ederek konuyu mezhep âlimlerine arz etmiş, onlar da satılabileceğini söylemiştir. Bazı İbâzîlerin bu alışverişin helâllığı ya da haramlığı konusunda fikir beyan etmeyip tevakkuf etmeleri üzerine bu konuda İbâziyye’de Vâkıfîler ortaya çıkmıştır.¹⁶ Aynı şekilde müşriklerin çocuklarının cennete mi yoksa cehenneme mi gideceği, Darü’l-küfür’de yaşayıp da Müslümanlığı bilinmeyenle tevella mı yoksa teberra mı edileceği konusunda tevakkuf edenler için de aynı terim kullanılmıştır.¹⁷ Dolayısıyla diğer mezheplerde bir görüşü kabul veya ret konusunda çekimser kalanlar için o görüşün vâkıfîsi denilmiştir.

Tarihte vâkıfî terimini en çok kullanan mezhebin Şîa olduğunu söylemek mümkündür. Bu mevzuda Şîa’nın ricâl, fırka ve tarih kitapları incelendiğinde kimi imamların ölümleriyle onların yerine geçenin imâmetini kabul etmeyip çeşitli gerekçelerle vefat eden üzerinde tevakkuf edenlerin olduğu görülmektedir. Bu da her bir imamın vefatından sonra Şîa’nın kendi içerisinde birbirinden farklı fırkalara bölünmesine neden olmuştur. Bunların hepsine

¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Abdulhumeyd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1423/2003), 4/393-394; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1414/1993), 4898-4900; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu’cemu’l-lügati’l-‘Arabıyyeti’l-mu’âsıra* (Kahire: Âlemu’l-Kutub, 1429/2008), 2483-2485.

¹³ Abdullah el-Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye fi ilmi’d-dirâye*, thk. Muhammed Rızâ Mâmekânî (Kum: Delil-i Mâ, 1428/2007), 2/67-68; Ebü’l-Hasan el-Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilâfû’l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1990), 1/103.

¹⁴ Muhammed Cevâd Meşkûr, *Mevsûatü’l-fıraki’l-İslâmiyye* (Beyrut: Mecmau’l-Buhusi’l-İslâmiyye, 1995), 517.

¹⁵ Abdulmun’im Hıfînî, *Mevsûatü’l-fırak ve’l-cemaât ve’l-mezâhibi’l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru’r-Reşâd, 1993), 421; Mustafa Öz, “Vâkıfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/487.

¹⁶ Hıfînî, *Mevsûatü’l-fırak*, 422-423; Mustafa Öz, “Beyhesiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/65.

¹⁷ Hıfînî, *Mevsûatü’l-fırak*, 421.

değirmek makalenin sınırlarını ve asıl amacını aşacağından en önemlilerine değinilecektir.¹⁸

Şîa'da Hz. Peygamber'in imam olarak sadece Hz. Ali, Hz. Hasan (öl. 49/669) ve Hz. Hüseyin'i (öl. 61/680) tayin ettiğini onların dışında hiç kimseyi naspmediğini dolayısıyla imâmetin Hz. Hüseyin'de sona erdiğini belirtip ondan sonrakilerin imâmetini kabul etmeyenlere Hz. Hüseyin'de tevakkuf eden Vâkıfler adı verilmiştir.¹⁹ Muhammed el-Bâkır'da (öl. 114/733) tevakkuf edip onun ric'at edeceğini ileri sürenler olduğu gibi oğlu Ca'fer es-Sâdık'ta (öl. 148/765) tevakkuf edenler de olmuştur.²⁰ Aynı şekilde es-Sâdık'ın oğlu İsmâil'in (öl. 138/755-56) ölümünü kabul etmeyip Ca'fer'den sonra imamın İsmâil olduğunu ileri sürenlere İsmâil'de tevakkuf edenler denilmiştir.²¹ Hasan el-'Askerî'nin (öl. 260/874) vefatından sonra bir grup müntesibi onun ölmediğini bir süre sonra Mehdî olarak dönüp imâmetini ikame edeceğini belirterek ondan sonra gelen imamı kabul etmemiştir. Bunlara da Hasan el-'Askerî Vâkifesi denilmiştir.²² Dolayısıyla Vâkıfî tabiri, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Ca'fer es-Sâdık, Hasan el-'Askerî gibi bir imamın icthâd, fetva ve dini düşüncesi üzerinde durup ondan sonra gelen imamın imametini kabul etmeyenler için de kullanılmıştır.²³ Bununla birlikte ileride değinileceği üzere mutlak olarak kullanıldığında bu terimden Mûsâ el-Kâzım üzerinde tevakkuf edenler anlaşılacaktır.

2. Mûsâ el-Kâzım Vâkıfiliği

Vâkıfî deyince ekseriyetle Mûsâ el-Kâzım'ın (öl. 183/799) vefatını kabul etmeyip ondan sonra tayin edilen oğlu Ali er-Rızâ'nın (öl. 203/818) imâmetini reddedip, Mûsâ el-Kâzım üzerinde tevakkuf edenler anlaşılmaktadır. İmamet meselesinde el-Kâzım'da durduklarından dolayı kendilerine el-Vâkıfî²⁴ denildiği gibi Mûsâ el-Kâzım'ın isminden hareketle Mûsevî, bu görüşün lideri el-Mufaddal b. Ömer'den (öl. II./VIII. yüzyıl) dolayı da el-Mufaddaliye denilmektedir.²⁵ Bu görüşü benimseyenlerin iddiasına göre el-Kâzım gerçekte ölmemiş, gaybete girmiş, dünyaya tekrar geri dönecek doğuya ve batıya hükmederek yeryüzünde adaleti hâkim kılacaktır. Onun gâib imam ve gizli mehdî olduğunu ileri sürenler, görüşlerini Ca'fer es-Sâdık'ın "Mûsâ'nın kâim olan mehdî olduğu, başı kesilip bir dağdan yuvarlansa bile öldüğünün kabul edilmemesi gerektiği" şeklindeki rivayetine dayandırmaktadır.²⁶ Bahsi geçen fırka içerisinde onun "Kâim el-Mehdî" olduğu hususunda görüş birliği olsa da gaybet döneminin ne kadar süreceği ve ne zaman zuhur edeceği hususunda aralarında ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları hemen kıyam edeceğini belirtirken, bazıları Hz. İsa gibi gökyüzüne yükseltildiğini, bir kısmı da onun ölüp ölmediğinin bilinemeyeceğini ifade etmekle beraber rivayetlerde mehdiliğinin kesinlikle ortaya

¹⁸ Fırkalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nâsirî, *el-Vâkıfiyye*, 1/41 vd.

¹⁹ Hasan b. Mûsâ Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şî'a* (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012), 97; Hıfînî, *Mevsûatü'l-fırak*, 421.

²⁰ Hıfînî, *Mevsûatü'l-fırak*, 421.

²¹ Hıfînî, *Mevsûatü'l-fırak*, 421; Sa'd b. Abdullah Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr (Tahran: Matbaatü Hayderî, 1341), 102 vd.

²² Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şî'a*, 152; Hamid Algar, "Hasan el-Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/289; Öz, "Vâkife", 42/488.

²³ Muhammed Rızâ Cedîdî Nejât, *Mu'cemu mustalahâti'r-ricâl ve'd-dirâye*, ed. Muhammed Kâzım Rahmân Sitâyîş (Kum: Dârü'l-Hadîs, 1424/2003), 185; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/70.

²⁴ Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/67-68; Eş'arî, *Makâlât*, 1/103.

²⁵ Eş'arî, *Makâlât*, 1/103.

²⁶ Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, 89-90; Öz, "Vâkife", 42/487.

konulduğunu iddia etmektedir.²⁷ Bu düşüncenin tarihi süreç içerisinde kendi içinde çeşitli fırkalara ayrıldığı müşahede edilmektedir.

el-Kâzım'ın hayatta olduğuna inananlara, el-Vâkıfiyye denilmiştir.²⁸ Bu düşünceyi benimseyenler onun ölmediğini, mehdî olarak ortaya çıkıp dünyaya adalet getireceğini ya da vefat etmiş olmakla beraber kâim olarak ortaya çıkacağını, bir kısmı da Allah'ın onu Hz. İsa gibi semaya yükselttiğini ve kıyamet gününden önce zuhur edeceğini ileri sürmüştür.²⁹ Onların iddiasına göre el-Kâzım, öldüreceği endişesini duyunca hiç kimse onu görmeden ve bilmeden gündüz hapisten çıkmıştır. Sultan ve arkadaşları onun öldüğünü vehmettirmek için ölü birine elbiselerini giydirerek hapisneden çıkartmış, insanların göreceği şekilde Kureyş kabristanına defnederek insanları adeta kandırmışlardır. Hâlbuki o ölmemiş insanlardan gizlenmiştir.³⁰ Bu fırkaya göre el-Kâzım, el-Kâimu'l-muntazar olduğundan ölmemiş ve hayattadır. Yeryüzü zülüm, adaletsizlik ve zorbalıkla dolduktan sonra geri dönecek, yeryüzünü adalet ve eşitlikle dolduracaktır.³¹ Ayrıca ondan sonra imâmet davasında bulunanların ya yoldan saptığını, ya da onun zuhur zamanına kadar ki halifeleri ve kadıları olduğunu iddia etmektedir.³²

Bir kısım Şîilere göre el-Kâzım ölmüş olmasına rağmen imâmet onun hiçbir oğluna veya başkasına geçmemiştir. Onların iddiasına göre o öldükten sonra dirilip tekrar kıyam edip dönecek, bir yerde gizlenecek onun ashâbından güvenilir olanlar yanına gidip ondan çeşitli konularda rivayette bulunacaklardır.³³

Bir grup da onun ölüp ölmediği konusunda tereddüt yaşamaktadır. Onların iddiasına göre yaşadığına ve öldüğüne dair rivayetler çok güçlü olduğundan imâmetin oğluna geçip geçmediği konusunda karar verilmemelidir.³⁴ Bu kuşkularından dolayı bu fırkaya Memtûra denilmektedir. Rivayete göre el-Kâzım'ın ölümüyle imamlığının sona erdiğine inanan Kat'îyye fırkası mensuplarından Ali b. İsmâil el-Mîsemî kendisiyle münazara yaptığı Vâkıfiyye'den Yûnus b. Abdurrahman'ı³⁵ tahkir etmek için kendisine yağmurda ıslandığından dolayı pis kokan köpek anlamında el-Kilâbu'l-memtûra (الكلاب المطورة) ya da el-Memtûra (المطورة) demesi üzerine bu tabir belli ölçüde yaygınlık kazanarak Vâkıfe fırkası için isim olmuştur.³⁶ Kısaca, Vâkıfî kavramı Şîa tarih ve ricâl kitaplarında karinelerle değil de mutlak olarak kullanıldığında onunla el-Kâzım üzerinde tevakkuf edenler kast edilmiştir.³⁷

el-Kâzım'ın hapiste kesin olarak öldüğüne, imâmetin ondan sonra Ali er-Rızâ'ya geçtiğine inananlara el-Kat'îyye denilmiştir.³⁸ el-Kat'îyye düşüncesine mensup olanlar el-

²⁷ Meşkûr, *Mevsûatü'l-firaki'l-İslâmiyye*, 490-491; Öz, "Vâkıfe", 42/488.

²⁸ Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/68; Cedîdî Nejât, *Mu'cemu mustalahâti'r-ricâl ve'd-dirâye*, 185-186.

²⁹ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 90.

³⁰ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 89-90.

³¹ Eş'arî, *Makâlât*, 1/103.

³² Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/68.

³³ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 90.

³⁴ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 91.

³⁵ Eş'arî, "Muhâlifini el-Kilâbü'l-memtûraya benzetenin el-Mîsemî değil, Yûnus b. Abdurrahman olduğunu" belirtmektedir. Eş'arî, *Makâlât*, 1/103.

³⁶ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 90-91; Öz, "Vâkıfe", 42/488; İlyas Üzüm, "Memtûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/100.

³⁷ Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/70; Meşkûr, *Mevsûatü'l-firaki'l-İslâmiyye*, 517.

³⁸ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, 89; Meşkûr, *Mevsûatü'l-firaki'l-İslâmiyye*, 489.

Kâzım'ın mehdi olmadığını, babası ve ataları gibi öldüğünü, onun ölümünün diğer atalarınınkinden daha açık olduğunu, defnedilmeden önce görevlilerin yüzünü açtığını, orada hazır bulunanlara gösterdiğini, hapishanede ona hizmet edenin de onun öldüğüne şahitlik ettiğini beyan etmiştir.³⁹

3. Mûsâ el-Kâzım Vâkıflığının Ortaya Çıkış Serüveni

Mûsâ el-Kâzım, Abbâsî yönetimiyle barışçıl ve uyum içerisinde yaşamak istemesine rağmen fikirlerini benimseyen taraftarların sürekli artması yönetimin ondan kuşkulmasına, isyan edebilir endişesiyle ona baskı yapmasına ve onu gözetim altında tutmasına neden olmuştur.⁴⁰ O, el konulur endişesiyle mallarının bir kısmını ve şifirlerin kendisine verdiği humusu/zekâtı güvendiği bazı müntesiplerinin uhdesine bırakmıştır. Onlar el-Kâzım adına o mallarda çeşitli tasarruflarda bulunmuşlardır. el-Kâzım'ın ölümüyle birlikte varisleri onun mallarını vekillerinden isteyince onlar da malları vermemek için çeşitli bahaneler üretmişlerdir. Bu bahanelerden birisi de onun ölmediğidir. Örneğin, el-Kâzım'ın Mısır'daki görevlisinin yanında ona ait çokça mal ve altı câriye bulunuyordu. el-Kâzım'ın ölümü üzerine er-Rızâ câriye ve malları göndermesi için görevliye elçi göndermiştir. Görevli, "babasının ölmediğini" yazınca er-Rızâ ona cevaben "babasının öldüğünü, mirasını da taksim ettiklerini, ahbârın da ölümünü doğruladığı" konusunda deliller sunmuştur. Görevli cevaben "Eğer baban ölmediyse mallarda senin hiçbir hakkın yoktur. Eğer anlattığın gibi baban öldüyse sana bir şey gönderme konusunda bana hiçbir emirde bulunmadı." diyerek malları göndermediği gibi câriyeleri de azad edip evlendirdiğini ileri sürerek isteğini geri çevirmiştir.⁴¹ Bu rivayetten ve Yûnus b. Abdurrahman'ın⁴² anlattığı şu anekdotan anlaşıldığı üzere Vâkıflığın ortaya çıkış nedeni maddiyattır: Ebü'l-Hasan (Mûsâ el-Kâzım) vefat ettiğinde vekillerinin yanında ona ait çokça mal bulunuyordu. Ziyâd el-Kandî'nin yanında yetmiş bin dinar, Ali b. Ebû Hamza'da otuz bin dinar bulunuyordu. Bu da onların Mûsâ'nın vefatını inkâr etmelerine ve imâmetin onda sonlandığını söylemelerine sebep olmuştur. Mezkûr isimlerin bu şayiayı maddi menfaat devşirmek için yaptığını anladığı anda onlardan ayrılıp er-Rızâ'nın imam olduğuna inanmaya başladığını belirtmiştir. Bunun üzerine söz konusu isimlerin onun er-Rızâ'nın imâmetini kabul etmeme ve açıklamama karşılığında kendisine para teklifinde bulunduğunu, kendisinin ise bunu kabul etmediğini ileri sürmüştür.⁴³

Ömer b. Yezîd'in Vâkıflığın teşekkülü ile ilgili amcasından duyduğu şu anekdot da yukarıda aktarılanları doğrular mahiyettedir. Eşâise kabilesinde mallarının zekâtı olarak el-Kâzım'a teslim edilmek üzere otuz bin dinarlık bir meblağ birikmişti. O sırada el-Kâzım hapiste tutuklu olduğundan bu meblağı Kûfe'deki vekillerinden Hayyân es-Serrâc ve onunla

³⁹ Ebû Ca'fer Tûsî, *el-Gaybe*, thk. Abdullah et-Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh (Kum: Dârü'l-Meârifî'l-İslâmîyye, 1411/1990), 23-24.

⁴⁰ Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *Uyûnu ahbârî-r-Rızâ* (Tahrân: Neşr-i Cihân, 1420/1999), 1/114; Mustafa Öz, "Mûsâ el-Kâzım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/219-221.

⁴¹ İbn Bâbeveyh, *Uyûnu ahbârî-r-Rızâ*, 1/113-114; Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *İlelü's-şerâi'* (Kum: Mektebetü Dâverî, 1427/2006), 1/236.

⁴² Hayatı için bk. Topgöl, *Keşşî*, 277-278.

⁴³ İbn Bâbeveyh, *Uyûnu ahbârî-r-Rızâ*, 1/113; İbn Bâbeveyh, *İlelü's-şerâi'*, 2/135; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/69; Fahrüddîn et-Tureyhî, *Mecmau'l-bahreyn*, thk. Ahmed Hüseyinî Eşkûrî (Tahrân: Murtezâvî, 1375), 5/130; Ca'fer es-Sübhanî, *Külliyât fî ilmi'r-ricâl* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1425/2004), 413.

birlikte olan diğer vekile teslim ettiler. Onlar da bu parayla çeşitli alışverişler yaptılar. el-Kâzım'ın ölüm haberini duydıklarında ölümünü kabullenemediler. Onun ölmediğini, kâim olduğunu, yeniden zuhur edip imâmetini devam ettireceğini ileri sürdüler. Bir kısım Şîiler onların bu düşüncelerine itimat ederek sözlerini yaymaya başladılar. İki vekil ölüm esnasında yanlarındaki malların Mûsâ'nın varislerine verilmesi vasiyetinde bulunarak bu şayiayı mal hırsıyla yaptıklarını açığa vurmuşlardır.⁴⁴ Şîa kaynaklarında aktarılan mezkûr rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Vâkıflığın dinî ve mezhebî bir gerekçeyle değil de dünya malı hırsıyla yapıldığını söylemek mümkündür. Zira Vâkıflık fikrini ilk ileri süren Ali b. Ebû Hamza el-Betâînî, Ziyâd b. Mervân el-Kandî ve Osmân b. Îsâ er-Revâsî bunu dünya malı elde etme hırsıyla yaptıklarını itiraf etmişlerdir.⁴⁵

Şîa'daki genel kaniya göre Vâkıflığın ortaya çıkış nedeni her ne kadar maddiyat olsa da onun dışında başka gerekçelerin de var olduğunu rivayetlerden çıkarmak mümkündür. Örneğin, Ali er-Rızâ imam olduğunda bir ara çocuğu olmadığından bazı Şîiler, "İmam zürriyetsiz olamaz." deyip onun imam olamayacağını belirterek babası üzerine tevakkuf etmişlerdir.⁴⁶ Oğlu dünyaya geldiğinde onu müntesiplerine göstererek "Şîamız için bu çocuktan daha bereketli hiç kimse doğmamıştır."⁴⁷ diyerek kendisi ile ilgili itirazı olanlara cevap vermiştir. Bunun üzerine bazı Vâkıfler bahis konusu düşüncelerinden vazgeçerek onun imâmetine dönmüştür.⁴⁸

Vâkıfıyye mensubu bazı kişiler, "İmamın cenazesini ancak imam yıkar." rivayetinden hareketle er-Rızâ'nın imâmetine karşı çıkmıştır. Zira el-Kâzım, Bağdat'ta öldürüldüğünde er-Rızâ, Medine'de idi. Vâkıflere göre bu durumda onun babasının cenazesini yıkamış olması mümkün olmadığından o imam değildir. İmametini kabul etmeyenlerin bu itirazını kendisine aktaran müntesibine er-Rızâ babasının naaşını yıkadığını belirtmiş ve bunun bu şekilde anlatılmasını istemiştir.⁴⁹

Şîa mensupları imamlara olan sevgide aşırı gittiğinden bir imamı bırakıp diğerini kabul etmesi bazen zor olabilmıştır. Aynı şekilde bir imamın diğerine yönelik övücü sözlerini "O mehdi olabilir." işareti olarak kabul edip ona karşı iştiyakı daha fazla olmuş olması da ihtimal dâhilindedir.⁵⁰ Bu durum vefat eden imam üzerinde müntesiplerinin bir kısmının tevakkuf etmesine neden olmuş olabilir. Ayrıca Tûsî'ye göre Vâkıflerin el-Kâzım'ın ölmediğine dair aktardıkları rivayetlerin hepsi delil için kullanılamayan haber-i vahid türünden haberlerdir. İlmi bir iddia ile onların sahihliğini ortaya çıkarmak mümkün olmadığı gibi râveleri de cerh edilmiştir.⁵¹ Dolayısıyla o bu haberlere itibar edilmemesi gerektiğini savunmuştur.

⁴⁴ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî ihtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî - Hasan el-Mustavfî (Meşhed: Menşurâtü Câmîatiü Meşhed, 1409/1988), 459-460; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/68-69, 80; Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, 236; Öz, "Vâkıfe", 42/488.

⁴⁵ Tûsî, *el-Gaybe*, 63. Konu ile ilgili rivayetler için bk. Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihârü'l-envâr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1403/1982), 48/251-255.

⁴⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber Çaffârî - Muhammed Âhûndî (Tahrân: Dârü'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1407/1986), 1/320-321.

⁴⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/321.

⁴⁸ Mahmud Esedî, "Berresi-yi Âsar ve Peyamedhâ-yi Vâkıfe Ber Câmî'a Şîa Pes Ez İmâm Kâzım", *Miskeveyh* 47 (1397), 122.

⁴⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/384-385.

⁵⁰ Sübhânî, *Külliyât*, 413-414.

⁵¹ Tûsî, *el-Gaybe*, 43.

Özetle el-Kâzım Vâkıflığının mal sevgisi, onu övmeye aşırıya kaçan rivayetler, el-Kâzım'ın öldürülmesi esnasında er-Rızâ'nın Medine'de bulunmasından dolayı onun naaşını yıkamasının mümkün olmaması ve er-Rızâ'nın çocuksuz bir dönem geçirmiş olması sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

4. Ali er-Rızâ'nın Vâkıflere Yönelik Tenkitleri

Ali er-Rızâ yirmi yıllık imamlık döneminde hayatının büyük bir kısmını Medine'de ilimle iştigal ederek geçirmiş olmasına rağmen ömrünün sonlarına doğru 816'da Me'mun'un davetiyle Merv'e gitmiş, veliaht ilan edilmiş ve istemeyerek de olsa siyasete bulaşmıştır. Yaşadığı dönemde Vâkıflık başta olmak üzere mezhep içi birçok fırka ile mücadele etmiştir.⁵² O, el-Kâzım'ın ölmediğini iddia edip onun üzerinde tevakkuf edenleri yalancılıkla ve Hz. Muhammed'e indirileni inkâr etmekle suçladıktan sonra sözlerini şöyle temellendirmiştir: “Eğer Allah, insanların ona olan ihtiyacına binaen birinin ömrünü uzatmış olsaydı, o da Resulullah olacaktı.” Dolayısıyla böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirttiikten sonra Vâkıfleri lanetleyerek tenkidinin dozunu artırmıştır.⁵³ Başka bir sözünde, “Resulullah vefat etti. Mûsâ b. Ca'fer mi etmeyecek? Allah'a yemin olsun ki o öldü, onun mirası taksim edildi, câriyeleri de nikâhlandı.”⁵⁴ diyerek tevakkufta direnenlerin yanlışlığına dikkat çekmiştir.

Vâkıflerin bir kısmı kendi menfaatleri doğrultusunda rivayetleri tahrif edince er-Rızâ rivayetlerin doğrusunu aktardıktan sonra tahrifçilerin yalancı olduğunu belirtmiştir. Bu meyanda Hasan b. Kıyâme es-Sayrafi,⁵⁵ er-Rızâ'ya babasına ne olduğunu sorunca “Ataları gibi vefat etti.” şeklinde cevap vermiştir. Ya'kûb b. Şuayb'ın Ebû Basîr'den; “Ebû Abdullah'ın/es-Sâdık'ın eğer biri size gelip benim bu oğlumun vefat ettiğini, kefenlendiğini ve kabre konulduğunu haber verse hatta ellerini onun toprağından silkelese bile onu doğrulamayın.” dediğini söylemesi üzerine er-Rızâ, Ebû Basîr'in yalan söylediğini (on ikinci imamı kast ederek) “bu emrin sahibinin (imam el-Kâim) ölümü hakkında gelirse” şeklinde söylediğini belirterek ilgili rivayeti düzeltmiştir.⁵⁶

er-Rızâ, mektupla kendisine Vâkıflerle ilgili sorulan bir soruya verdiği cevapta “onların haktan yüz çevirdiğini, günah üzerinde durduklarını bu şekilde ölmeleri halinde cehenneme gireceklerini” belirtmiştir.⁵⁷ Benzer bir soru soran başka birine de “Vâkıfler, şaşkın yaşarlar ve zındık olarak ölürler.”⁵⁸ cevabını vermiştir. Bir sözünde onların kâfir, müşrik ve zındık olduklarından mütevellit zekâta müstahak olmadıklarına dikkat çekmiştir.⁵⁹

er-Rızâ, Vâkıfleri eleştirirken zaman zaman âyetlerden iktibaslar yaparak sözlerini tezyin etmiştir. Medine'de Vâkıflerle ilgili sorulan bir soruya “Lânetlenmiş olarak nerede ele

⁵² Muhammed Kâzım Tabâtabâî, *Târîh-i Hadîs* (Kum: Müessesese-i İlmi-yi Ferhengi-yi Dâru'l-Hadîs, 1396), 112-113.

⁵³ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 458.

⁵⁴ İbn Bâbeveyh, *Uyûnu ahbârî'r-Rızâ*, 1/106.

⁵⁵ es-Sayrafi ile ilgili bilgi için bk. Muhammed Mehdî Necef, *el-Câmi li ruvâtî ashâbi'l-İmâm er-Rızâ* (Meşhed: el-Mu'terü'l-Âlemî li'l-İmâm er-Rızâ, 1407), 1/236.

⁵⁶ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 475-476. Başka bir örnek için bk. 463-465.

⁵⁷ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 455-456; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/74.

⁵⁸ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 456, 461; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/82. Bir rivayette ise benzer ifadeler kullanılırken “Vâkıfıye” kavramı yerine “Mumture” kullanılmıştır. bk. Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 461.

⁵⁹ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 456; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/75.

geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler...”⁶⁰ âyetiyle cevap vermek suretiyle onları mel’ûn ve katli caiz kategorisinde görmüştür.⁶¹ Vâkıflerle oturan Muhammed b. Âsım’a “Onlarla oturma.” dedikten sonra “Allah’ın âyetlerini inkâr edenler ve onlarla alay edenler konuyu değiştirmedikleri sürece onlarla oturulmaması gerektiği”⁶² beyan eden âyeti okuyarak Vâkıflerin vasileri inkâr ettiğini söylemek suretiyle iki durumu birbirine benzeştirmiştir.⁶³ Bir konuşmasında bu görüşünü şöyle sürdürmüştür: “Onlar, imanla inkâr arasında bocalayıp dururlar, ne onlara, ne de bunlara bağlanırlar”⁶⁴ âyetinin Vâkıfler hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Bununla onların şüphe içerisinde bocalayıp durduğunu belirtmiştir. Yahudilerin “Allah’ın elleri bağlıdır.”⁶⁶ diyerek Allah’ı cimrilikle suçladıklarını beyan eden âyetin Vâkıfler hakkında indiğini iddia ettikten sonra bunu şöyle gerekçelendirmiştir: Vâkıfler “el-Kâzım’dan sonra imam yoktur.” deyince Allah onlara “Allah’ın iki eli de açıktır.”⁶⁷ şeklinde cevap vererek var olduğunu bu konuda cimrilik etmediğini, ondan sonra imam gönderdiğini belirtmiştir.⁶⁸ er-Rızâ’nın yanında Vâkıflığın önde gelenlerinden Ali b. Ebû Hamza’dan bahsedilince er-Rızâ ona lanet okuduktan sonra onun Allah’ın arzında ona ibadet etmekten kaçındığını belirtmiş, kaçışının işe yaramayacağını belirttiğinden sonra sözlerini “İnkarcılar istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır.”⁶⁹ âyetiyle temellendirmiştir.⁷⁰

er-Rızâ, Vâkıfıyye mensuplarını “Vâkıfler, Şîa’nın eşekleridir.”⁷¹ şeklinde tahkir ettikten sonra düşüncesini “Onlar hayvanlar gibidirler hatta yolca onlardan daha da şaşkındırlar.”⁷² âyetiyle pekiştirmiştir.⁷³ Ona göre “O gün bazı yüzler zillete bürünerek eğilmiş, çalışmış ve yorulmuştur.”⁷⁴ âyetleri Nâsibe, Zeydiyye ve Vâkıfler hakkında nâzil olmuştur.⁷⁵ Keşşî’nin de belirttiği gibi er-Rızâ bazı âyetleri batını yorumlarla Vâkıflere uyarlamıştır.⁷⁶ Hatta o, Vâkıflerin kendisinden yüz çevirmesi sebebiyle isimlerinin yanlarından silindiğini

⁶⁰ el-Ahzâb 33/61

⁶¹ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 457.

⁶² en-Nisâ 4/140

⁶³ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 457.

⁶⁴ en-Nisâ 4/143.

⁶⁵ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 462.

⁶⁶ el-Mâide 5/64.

⁶⁷ el-Mâide 5/64.

⁶⁸ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 456-457; Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye*, 2/76.

⁶⁹ es-Saf 61/6.

⁷⁰ Tûsî, *el-Gaybe*, 70; Meclisî, *Bihâr*, 48/257.

⁷¹ Rivayetin farklı varyantı için bk. Meclisî, *Bihâr*, 48/255; Sa’d Râşid eş-Şenfâ, *el-Cerh ve’t-ta’dil ‘inde Şi’ati’-İmâmiyye ‘arzun ve nakdun dirase tatbikiyye ‘alâ İbn Mutahhar el-Hillî ve Ebi’l-Kâsım el-Huî*, ts., 163.

⁷² el-Furkân 25/44.

⁷³ Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye*, 2/80.

⁷⁴ el-Çâşiye 88/2-3.

⁷⁵ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 459; Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye*, 2/81. Kummî, Tûsî, Furât el-Kûfi, Tabersî ve Feyz-i Kâşânî gibi Şîa’nın önemli müfessirleri bu âyetlerin sebab-i nüzûlü ile ilgili tefsirinde söz konusu rivayetlere yer vermemişlerdir. Furât el-Kûfi ve Tabersî’nin anlamca birbirine yakın olarak es-Sâdik’tan naklettiği “Bütün düşmanlarımız -Nâsibiler- ibadet ve ictihad ehli olsalar bile bu âyetin hükmüne mensuptur.” sözünde geçen Nâsib sözcüğü yukarıdaki bilgiyi desteklese de nüzûl sebebi olarak değil de âyetin bir yorumu olarak aktarmışlardır. (bk. Furât b. İbrâhim Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi* (Tahran: Vezâretü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdi’l-İslâmî, 1410), 549; Tabersî, *Mecmeu’l-beyân* (Tahran: Nâsır Husru Yayınları, 1372), 10/726.) Bu bilgilerden hareketle er-Rızâ’nın bahis konusu âyetlere batını yorumlar yükleyerek Vâkıfıyye gibi diğer fırkalara mensup olanları terhib yönemiyle kendi imametine döndürtmeye çalıştığını söylemek görmek mümkündür.

⁷⁶ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 456-457; Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye*, 2/76.

belirtmiştir.⁷⁷ O, Vâkıflere bu şekilde eleştiriler yöneltirken Zeydiyye ve Nâsıbiyye'yi de onunla aynı noktada gördüğünü beyan etmiştir.⁷⁸

Özetle, er-Rızâ, Hz. Peygamber nasıl vefat ettiyse babasının da aynı şekilde vefat ettiğini, onunla ilgili ileri sürülen iddiaların gerçeği yansıtmadığını, bir şahıs için ölümsüzlük söz konusu olacaksa onun da Hz. Peygamber olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca el-Kâzım'da tevakkuf edenleri yalancılık, zındıklık, kâfirlik ve rivayetleri tahrif etmekle suçlayarak lanetlemiştir. Bazı âyetlere batını yorumlar yükleyerek ve onların Vâkıfler hakkında nâzil olduğunu ileri sürerek onlar üzerinden Vâkıfleri keskin bir dille eleştirmiştir. Bütün bu bilgilerle birlikte er-Rızâ taraftarlarının Vâkıfiyye mensuplarını tahkir etmek için er-Rızâ'dan naklettikleri mezkûr rivayetlerin onlar tarafından uydurulmuş ve sonradan imama nispet edilmiş sözler olabileceği ihtimalini de gözden ırak tutmamak gerekir. Zira sonraki başlıkta aktarılan bilgiler bu ihtimali pekiştirmektedir.

5. İmâmiyye'nin Vâkıfî Râvilerin Rivayetlerine Yaklaşımı

İmâmiyye; Vâkıfleri küfür, dinden çıkma, fâsıklık, zındıklık, yalancılık vb. ağır ithamlarla cerh edip ıslanmış köpekten nasıl kaçınılıyorsa onlardan da öyle kaçınılması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁹ Bu noktada bahsi geçen fikre mensup olanların rivayet ettiği hadislere karşı İmâmiyye'nin nasıl bir tutum takındığını anlamak önemlidir. Zira Şîa hadis rivayetlerinin önemli bir kısmı, Vâkıfî râviler yoluyla gelmektedir. Ricâl kitaplarında Vâkıfî râvilerin sayısı oldukça fazladır. Ashâb-ı icma⁸⁰ başta olmak üzere hadiste kendilerine güvenilen birçok kişinin Vâkıfî düşünceye sahip olduğu iddia edilmektedir.⁸¹ Her ne kadar bunların bazısının tövbe edip İmâmiyye düşüncesine geri döndüğü ileri sürülse de onların üzerindeki sis perdesi kolaylıkla kalkamayacak gibi durmaktadır.⁸²

Vâkıfiliğin ortaya çıkış serüveni başlığında değinildiği üzere ilk başlarda bu fikri savunanlar ellerindeki malları ve paraları el-Kâzım'dan sonra imam olan er-Rızâ'ya vermek istemediklerinden böyle bir yola başvurmuşlardır. Bunların bir kısmı sonradan bu düşüncesinden vazgeçmiş, bir kısmı da ölüm döşeğinde iken malların geri verilmesini vasiyet etmiştir. er-Rızâ'nın onlara yönelik ağır ithamları da göz önünde bulundurulduğunda Vâkıflerin rivayet ettikleri hadislere güvenilip güvenilemeyeceği tartışma konusu olmuştur. Şîi âlimler de bu konuda çeşitli fikir ve çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Şîa'da usûlî düşüncenin gelişmesinde katkısı olan Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye (öl. 460/1067) göre Vâkıfî vb. görüşlere sahip olanlar rivayet naklinde yalandan, uydurmadan sakınan sika râvi ise -Vâkıfiliği benimsediğinden dolayı itikatta hatalı olsa bile- bu kimselerin rivayetleri ile amel etmek caizdir.⁸³ Eğer itikadı bozuk sika râvi rivayetinde infirâd etmişse onun haberini destekleyecek başka sahih itikâtlı bir râviden hadis yoksa

⁷⁷ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 463.

⁷⁸ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 460; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/81.

⁷⁹ Örnek olarak bk. Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 456, 457, 461; Mâmekânî, *Mikbâsü'l-hidâye*, 2/75, 82; Şenfâ, *el-Cerh ve'ta'dil 'inde Şî'ati'l-İmâmiyye*, 163.

⁸⁰ On sekiz kişiden oluşan Ashâb-ı icma'nın içerisine yedi kişinin Vâkıfî olduğu üç kişinin de olma ihtimalinin bulunduğu iddia edilmektedir. Ashâb-ı icma'nın içerisindeki Vâkıfî râvilerin isimleri için bk. Nâsırî, *el-Vâkıfiyye*, 218-219.

⁸¹ Ashâb-ı icma ile ilgili bilgi için bk. İbrahim Kutluay, "Şîa'da Hadis Rivayeti ve İsnad Tenkidinde Ashâb-ı İcmâ Telakkisinin Rolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (30 Haziran 2017), 30 vd.

⁸² Nâsırî, *el-Vâkıfiyye*, 1/179.

⁸³ Ebû Ca'fer, *el-Udde fi usûli'l-fıkıh* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1417/1996), 1/133-134.

onunla amel edilmez.⁸⁴ Râvi, Şîa'nın Vâkıfiyye ve Eftahiyye⁸⁵ gibi fırkalarından birine mensupsa rivayetini destekleyen karineler varsa ya da güvenilir râvilerden gelen benzer başka rivayetler mevcutsa onunla amel etmek vaciptir. Sika râviler yoluyla gelen ona muhalif rivayet varsa onun rivayetinin reddedilmesi ve sikanın rivayetiyle amel edilmesi gerekmektedir. Eğer rivayetine muhalif başka rivayet yoksa ve et-Tâife'den/İmâmiyye'den onun muhalifi bir rivayetle amel edildiği bilinmiyorsa o kişi itikatta hatalı olsa bile rivayette titiz ve emanette güven sahibiyse onun rivayetiyle amel edilmesi gerekir. Tûsî, mezkûr görüşten mütevellit Şîa'nın Vâkıfî olan Semâ'a b. Mihrân,⁸⁶ Ali b. Ebû Hamza,⁸⁷ Osmân b. Îsâ⁸⁸ vb. şahısların ve Benî Semâ'a⁸⁹ ve Tâtarların⁹⁰ rivayetiyle amel ettiğini belirterek düşüncesini temellendirmektedir.⁹¹ Dolayısıyla Tûsî, sika olan Vâkıfî'nin rivayetinde tek kalmamak ve sikalara muhalefet etmemek gibi şartlarla rivayet ettikleriyle amel edilmesinde beis görmemektedir. *Kütüb-i Erbaa*'da mezkûr isimlerden nakledilen birçok rivayetin yer almış olması da bu görüşü desteklemektedir.⁹²

Şîa'nın ricâl ilmi âlimlerinden Necâşî (öl. 450/1058) kitabında 31 Vâkıfî râviden bahsetmektedir.⁹³ Bunların 26 tanesini müstakil bir biçimde ele alırken 5 tanesini de diğer râvilerden bahsederken inceleme konusu yapmaktadır.⁹⁴ Bunlardan 18'ni mutlak sika, 2'sini zayıf görmektedir. Sika ya da zayıf oluşlarının mezhebî aidiyetleri ile bir ilgisi

⁸⁴ Tûsî, *el-'Udde*, 1/134-135.

⁸⁵ Ca'fer es-Sâdik'tan sonra imâmetin en büyük oğlu olan Abdullah el-Eftah'a (öl. 149/766) geçtiğine inananlara Eftahiyye/Fetahiyye denir. bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, 126-127.

⁸⁶ İpek tüccarı olan Semâ'a b. Mihrân b. Abdurrahman el-Hadremî, es-Sâdik ve er-Rızâ'dan hadis rivayet etmiştir. Vâkıfî olmasına rağmen ricâl âlimlerinin hepsi onu sika, rivayetlerini de doğru kabul etmiştir. bk. Tûsî, *el-'Udde*, 1/134 (2. dipnot).

⁸⁷ Vâkıfiyye'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ali b. Ebû Hamza el-Betâinî el-Kûfî; es-Sâdik ile el-Kâzım'ın ashâbından olup onlardan hadis aktarmıştır. Bazı Şîî ricâl âlimleri onu sika, bazıları ise Vâkıfliğinden dolayı onu zayıf görmüştür. Sika râviden onun haberine muhalif bir haber gelmediyse İmâmiyye onunkıyla amel etmiştir. bk. Tûsî, *el-'Udde*, 1/150 (1. dipnot).

⁸⁸ Vâkıfliğin önemli âlimlerinden olan Ebû 'Amr Osmân b. İsa el-Âmirî el-Kilâbî, el-Kâzım ve er-Rızâ'nın ashâbından olup sika muhaddislerden ve fakihlerden kabul edilmektedir. Onun Vâkıflik düşüncesinden vazgeçerek tövbe ettiği ve İsnâaşiyye'ye rücu ettiği aktarılmıştır. bk. Tûsî, *el-'Udde*, 1/150 (2. dipnot).

⁸⁹ Hicrî 3. asırda yaşamış ilim sahibi bir Şîî ailedir. Bu ailede Hasan b. Muhammed b. Semâ'a gibi hadis ve fıkıh ilminde yetkin sika âlimler ortaya çıkmıştır. Necâşî bahsi geçen kişiyi mutaassıp Vâkıfî şeyhi, muhaddis ve fakih olarak tanımlamıştır. bk. Tûsî, *el-'Udde*, 1/134 (4. dipnot).

⁹⁰ Hicrî 2. asırda el-Kâzım üzerinde tevakkuf eden meşhur Şîî ailerdendir. Hadis ve fıkıhta Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed et-Tâî gibi meşhur şahsiyetler yetiştirmişlerdir. Tâtarî isimli elbiseler sattıklarından dolayı bu isimle anılmışlardır. bk. Tûsî, *el-'Udde*, 1/150 (3. dipnot).

⁹¹ Tûsî, *el-'Udde*, 1/150-151; Ayrıca bk. Bekir Kuzudîşli, *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 503.

⁹² Örneğin, Semâ'a b. Mihrân'dan nakledilen rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/20, 430, 534-535, 2/17-18; Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakih*, thk. Ali Ekber Çaffârî (Kum: Defter-i İntişârât-ı İslâmî, 1413), 1/63, 170-171, 178, 222; Ebû Ca'fer Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, thk. Hasan el-Müsevî el-Harsân (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1407), 1/37, 47, 92, 259, 395-396; Ebû Ca'fer Tûsî, *el-İstibsâr fi ma'htülîfe mine'l-ahbâr*, thk. Hasan el-Müsevî el-Harsân (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1390), 1/8, 16, 20. Ali b. Ebû Hamza'dan nakledilen rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/31, 35, 38, 51, 104; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakih*, 1/350-351, 2/139, 159, 298, 337, 379; Tûsî, *Tehzîb*, 1/228, 243, 272, 344, 351, 408, 443; Tûsî, *el-İstibsâr*, 1/21, 34, 89, 203, 251, 452. Osmân b. Îsâ'dan nakledilen rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, 1/31, 38, 57, 64-65, 66; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakih*, 3/57, 58, 4/125, 134-135, 153; Tûsî, *Tehzîb*, 1/6, 23, 39, 40, 143, 170, 172, 191; Tûsî, *el-İstibsâr*, 1/8, 10, 12, 13, 20-21.

⁹³ Örnek olarak bk. Necâşî, Ahmed b. Ali Necâşî, *Ricâlû'n-Necâşî*, thk. Mûsâ Zencânî Şübeyrî (Kum: Muesesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1365) 56, 74, 103, 193, 300.

⁹⁴ Celâlî - Ribâtî, "Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râviyânî Vâkıfî", 86.

bulunmamaktadır.⁹⁵ Tûsî de *Ricâl*'inde 56 Vâkıfî râviden bahsetmektedir.⁹⁶ Rivayetlerin kabulü noktasında Necâşî ve Tûsî râvinin güvenilir olup olmadığı konusunda mezhebi aidiyetten ziyade sıdk ve zapta bakılmaktadır. Bazı Vâkıfî râvileri sika olarak göstermesi de bunun delilidir.⁹⁷ Onlar, râvinin inancı onu uydurma rivayete ve mezhebini desteğe yöneltmedikçe sikalık için engel olarak görmemektedir.⁹⁸ Dolayısıyla Ca'fer es-Sâdik ve Mûsâ el-Kâzım'ın ashâbından olan Mansûr b. Yûnûs Berzenc Vâkıfî⁹⁹ olmasına rağmen Necâşî'ye göre hadiste sikadır.¹⁰⁰ Aynı şekilde Ahmed b. Muhammed b. Ali Vâkıfî olmasına rağmen Necâşî,¹⁰¹ İbn Dâvûd el-Hillî (öl. 707/1307-8),¹⁰² Allâme el-Hillî (öl. 726/1325)¹⁰³ gibi birçok ricâl âlimi onu sika kabul etmektedir. Küleynî (öl. 329/941),¹⁰⁴ İbn Bâbeveyh (öl. 381/991)¹⁰⁵ ve Tûsî¹⁰⁶ gibi muhaddislerin de ondan hadis rivayet ettiği görülmektedir.

Vâkıfî râviler hakkında ricâl kitaplarında araştırma yapıldığında çoğunluğun bu görüşünden vazgeçerek tövbe ettiği hatta bazısının ifratından dönerek el-Kâzım'ın mallarını er-Rızâ'ya iade ettiği ile ilgili bilgiler görülmektedir. er-Rızâ'nın gayretleriyle Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr Bezentî, Abdurrahman b. el-Haccâc, Rufâ'a b. Mûsâ, Yûnus b. Ya'kûb, Cemîl b. Dira', Hammâd b. İsa, Hasan b. Ali el-Veşşâ¹⁰⁷ vb. Vâkıfîlikten İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'ne¹⁰⁸ geri dönmüşlerdir.¹⁰⁹ Vâkıfîler'den rivayet almada çağdaş ricâl âlimi Ebû'l-Kâsım Hûî (1899-1992) diğer muhaddislere göre daha mütesahildir. O, bütün Vâkıfîleri, İmâmiyye gibi görüp rivayetlerinin kabulü için imâmî râvide aranan şartları aramaktadır.¹¹⁰

Vâkıfîlerin rivayetlerine itimat etmeyip râvi için “mezhebe muhaliftir”, “fasidü'l-mezheptir”, “Vâkıfîdir” gibi ifadeler kullanarak rivayetlerini reddedenler bulunmaktadır.¹¹¹

⁹⁵ Celâlî - Ribâtî, “Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râviyânî Vâkıfî”, 97-98.

⁹⁶ Nâsırî, *el-Vâkıfiyye*, 1/211-213.

⁹⁷ Örnek olarak bk. Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 24, 74, 103, 176, 431.

⁹⁸ Celâlî - Ribâtî, “Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râviyânî Vâkıfî”, 86-95.

⁹⁹ Ebû Ca'fer Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî* (Kum: Câmî'atü'l-Müderrişîn fi'l-Havzeti'l-İlmiyye, 1373), 343; İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Ricâlü Allâme el-Hillî* (Kum: eş-Şerîf er-Rızâ, 1402/1981), 258.

¹⁰⁰ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 412.

¹⁰¹ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 92;

¹⁰² Hasan b. Ali İbn Dâvûd Hillî, *er-Ricâl* (Tahran: Tahran Üniversitesi, 1342), 424.

¹⁰³ İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Ricâl*, 203.

¹⁰⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/460, 4/68.

¹⁰⁵ Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *el-Hisâl*, thk. Ali Ekber Çaffârî (Kum: Câmîu'l-Muderrisîn, 1403), 1/159.

¹⁰⁶ Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, 1/190, 9/14.

¹⁰⁷ Tûsî, *el-Gaybe*, 57.

¹⁰⁸ IV./X. yüzyılın sonlarına doğru İmâmiyye doktrininin bünyesinde yapılan değişikliklerle imamların sayısı on ikiyle sınırlandırılmıştır. Eski İmâmiyye anlayışıyla İsnâaşeriyye arasındaki en önemli fark, imamların sayısının on iki ile sınırlandırılmış olması ve on ikinci imamın birbirini takip eden iki gaybete girdiği düşüncesinin kabulünde ortaya çıkmıştır. İsnâaşeriyye isminin söz konusu düşünceye ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte IV./X. yüzyılın sonlarına kadar gündeme gelmemiştir. İsnâaşeriyye adını eserinde ilk zikreden yazar Abdülkâhîr el-Bağdâdî olmuştur. (bk. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye minhüm*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995), 53, 64.) (s. 53, 64). Daha sonraki dönemlerde İsnâaşeriyye, el-İmâmiyyetü'l-İsnâaşeriyye ve İmâmiyye isimleri mezhep için eş anlamlı olarak kullanılmıştır. bk. Ethem Ruhi Fığlalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/143.

¹⁰⁹ Tûsî, *el-Gaybe*, 70-71; Meclisî, *Bihâr*, 48/258-259; Nâsırî, *el-Vâkıfiyye*, 1/179; Esedî, “Berresi-yi Âsâr ve Peyamedhâ-yi Vâkıfe Ber Câmî'a Şîa Pes Ez İmâm Kâzım”, 118.

¹¹⁰ Şenfâ, *el-Cerh ve'ta'dil 'inde Ş'ati'i-İmâmiyye*, 167.

¹¹¹ Tûsî, *el-Udde*, 1/141.

Bu düşüncede olanları Muhakkık el-Hillî (öl. 676/1277) iki isim üzerinden şöyle eleştirmektedir:

“Ali b. Hamza Vâkıfı, Ammâr Fetahî”dir. Onların rivayetleriyle amel edilmez, denilmez. Sika birinin rivayetiyle amel edilebilmesi için ashâbın kabulü ve karinenin bulunması gerekmektedir. Böyle olmazsa akıl, sikanın haberiyle amel edilmesini engellemektedir. Mezkûr isimler gibi Vâkıfî ve Fetahîlerin naklettikleri rivayetler Şîa kitaplarında çok sayıda bulunmaktadır. Haber-i vâhid gibi bazı konularda diğer sikaların rivayetleri reddedilebildiği gibi bunları de reddedilebilir olması rivayetlerinin kabulüne engel değildir.”¹¹²

Dolayısıyla bir rivayetin kabulünde râvinin sika olup olmadığına bakılmalıdır. Bir râvinin rivayetinde mensubu olduğu fırkayı destekler mahiyette görüşler varsa rivayeti kabul edilmez. Onun dışında itikadına bakarak hadis reddedilmemelidir. Zira hadislerin rivayet zincirleri itikadı bozuk olan isimlerle doludur.¹¹³ Muhaddis bu tür rivayetlerde hadise zarar veren şeyler aramalıdır. Onun dışındaki konularda sikalıği hadis ehline kabul görmüş olanların ahbârıyla amel etmelidir. Nitekim fâsîdül’-mezhebli olmasına rağmen sonradan tövbe edip durumunu düzelterlerin rivayetleri sahih kabul edilmektedir. Ondan hadis nakledenler tövbeden önce mi sonra mı hadisi aldığı bilinmiyorsa sika olduğu tespit edilmeden önce güvenilir râvilerle kıyasla mechûlül’-hâldir. Bu durumda araştırma sonucunda Vâkıfıyye’ye mensup olmadan önceki rivayetleri şartları sağladığından kabul edilir, sonrakilere ise reddedilir.¹¹⁴

Şehîd-i Sâni (öl. 966/1559) Vâkıflık görüşünü benimseyenleri fâsık kategorisinde değerlendirmektedir.¹¹⁵ Ona göre Vâkıfı olanların Vâkıflık görüşünü benimsemeyen önceki rivayetleri o dönemde rivayet kabul şartlarını taşıdığından kabul edilmelidir. Vâkıflıktan sonra rivayet ettikleri ise reddedilmelidir. Râvinin hadisi Vâkıflık düşüncesini benimsemesinden önce mi yoksa sonra mı rivayet ettiği konusunda şüpheler oluşursa rivayetin tarihine ve ondan rivayeti nakledenin rivayeti öncesinde mi sonrasında mı aldığı ile ilgili söylediklerine bakılarak karar verilmelidir. Bu bilgiler yoksa rivayet reddedilir.¹¹⁶ Görüldüğü üzere Şehîd-i Sâni de belli şartları taşıyanların rivayetlerini kabul etmektedir. Ancak rivayetlerinin kabulü noktasında Tûsî’den ve diğer zikredilen ricâl âlimlerinden daha müteşeddît olduğu söylenebilir. Şeyh Bahâî (öl. 1031/1622) vâkıfı düşünceden dönen râvinin rivayetinin kabulü için edanın tövbeden önce olmasının bilinmesini şart koşmaktadır. Bu görüşünü Vâkıfıyye’yi tenkit eden rivayetler üzerinden temellendirmektedir.¹¹⁷

Bilindiği üzere râvinin adil, zabt sahibi, tahrife ve yanlış karşı uyanık olması gerekmektedir. Bir râvinin Vâkıfı veya fâsık olup olmadığı bilinmiyorsa ya da iki durum söz

¹¹² Muhakkık Hillî, *el-Mu’teber fi Şerhi’l-Muhtasar* (Kum: Seyyidül’ş-Şühedâ, 1407/1986), 1/94.

¹¹³ Necâşî, *Ricâlü’l-Necâşî*, 40-41; Nâsîrî, *el-Vâkıfıyye*, 1/181-182; Mehdî Celâlî - Semâne Ribâtî, “Berresi-yi Tatbîkî Revişi İbn Gâdâirî, Şeyh Tûsî ve Necâşî der Teamül bâ Râviyânî Gayr-i İmâmî”, *Ulumu’l-Hadis* 79 (1395), 150 vd.

¹¹⁴ Nâsîrî, *el-Vâkıfıyye*, 1/184.

¹¹⁵ Ehl-i sünnet ve Şîa’nın hadis ve fıkına vâkıf olan Şehîd-i Sâni her iki ekolün âlimlerinden icazet almıştır. Hadis usulü alanında kaynak kabul edilen önemli eserler kaleme almıştır. Hayatı ve ilmi birikimi için bk. Ali Sâdıkî (Gulâmî), *eş-Şehîdül’-Sâni Zeynüddîn el-Cübaî el-Âmilî*, çev. Kemâl es-Seyyid (Kum: Müessesetü Ensâriyân, 1995), 21 vd.

¹¹⁶ Şehîd-i Sâni, *er-Ri’âye fi İlmî’r-rivâye*, thk. Abdülhüseyîn M. Ali Bakkâl (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Mar’âşî, 1408/1987), 210-211.

¹¹⁷ Bahâeddin Âmilî, *Meşriku’ş-Şemseyn ve İksîru’s-saâdeteyn*, thk. es-Seyyid Mehdî er-Recâî (Meşhed: Mecma’u’l-Buhûsî’l-İslâmiyye, 1429), 56-61.

konusu olacak şekilde hali meçhulse ya da bu durumlarda olduğu tarih bilinmiyorsa, rivayetin kabulü için zannı galibin olması gerekmektedir. Râvilerin çoğu bu şartlarda olmamasına rağmen Şîa'nın ileri gelenleri onlara rivayet konusunda güvenmiş, onlardan vârid olan rivayetleri tevsik ederek sika râvilerle aralarında hiçbir fark görmemiştir.¹¹⁸ Vâkıflerin önde gelenlerinden olan Muhammed b. Ali b. Rebâh, Ali b. Ebû Hamza, İshâk b. Harîz'den hadis rivayet edenler bunu fâsiklık veya Vâkıflıktan önce dinlemiş olabilir ya da hadis usulüne uygun olarak Vâkıflıktan önce veya sonra almış olabilir. Vâkıf râviler hadislerini sikadan alıp sikaya verdiği için Şîa'nın ileri gelenleri onların hadislerine güvenip eserlerine almışlardır.¹¹⁹ Hatta vâkıflıkta müteşeddit olan Ali b. Hasan et-Tâtârî, Ali b. Ebû Hamza ve İshâk b. Cerîr'in¹²⁰ rivayetlerini güvenilir oldukları için alıp kullanmışlardır.¹²¹

Konuyla ilgili hadis şerh kitapları incelendiğinde onların râvilerle ilgili bilgileri ricâl kitaplarından aktardıkları ve onların görüşleri doğrultusunda değerlendirme yaptıkları görülmektedir.¹²² Örneğin, Muhammed b. Hasan, Sema'a b. Mihrân'ı incelerken Necâşî'nin onun Vâkıfiyye mezhebine bağlı olduğundan bahsetmeksizin iki defa tevsik ettiğini,¹²³ İbn Bâbeveyh¹²⁴ ve Tûsî'nin¹²⁵ onun vâkıflığından bahsettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Vâkıflığın hadisin sıhhatine zarar verip vermediği konusuna değinmemektedir.¹²⁶ Aynı şekilde Sadruddîn Şîrâzî, es-Sâdik'ın ashâbından olan ve vâkıf düşüncesini benimseyen İbrâhim b. Abdülhamîd'i Şeyh'in/Tûsî'nin *el-Fihris*'tinde sika olarak gördüğünü¹²⁷ belirtmekle yetinmektedir.¹²⁸ Bazı şerh kitapları aynı isimde birden fazla râvi varsa ve cerhta'dil âlimlerinin onlar hakkındaki hükümleri birbirinden farklı ise isim karışıklığının önüne geçmek için söz konusu râvilerle ilgili ayırt edici bilgilere yer vermektedir.¹²⁹

Şîi âlimler, Vâkıfleri yağmurda ıslanmış köpeğe, eşeğe¹³⁰ vb. hayvanlara benzettikten sonra arkalarında namaz kılınmamasını,¹³¹ kunut duasında kendilerine beddua okunmasını istemiştir.¹³² Buna rağmen yukarıda aktarılan bilgilerde de görüldüğü üzere Şîa, Vâkıflerin rivayetlerine belli bir değer atfetmekte ve ihtiyaç duyduğu yerlerde kullanmaktadır. Şîa'nın

¹¹⁸ Abdullah el-Mâmekânî, *el-Fevâidü'r-ricâliyye min Tenkîhu'l-mekâl fi ilmi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rızâ Mâmekânî (Kum: Müessesetü Ali Beyt li İhyâi't-Turâs, 1431/2009), 1/493-494.

¹¹⁹ Fahrüddîn et-Tureyhî, *Câmiu'l-makâl fînâ yeteallak bi ahvâli'l-hadis ve'r-ricâl*, thk. Muhammed Kâzım et-Tureyhî (Beirut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2011), 19-21.

¹²⁰ Hür el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 30/316.

¹²¹ Âmilî, *Meşriku's-Şemseyn*, 61-63.

¹²² Örnek için bk. Ahmed b. Zeynüddîn Alevî Âmilî, *Menâhicü'l-ahyar fi şerhi'l-İstibsâr* (Kum: Müessesetü-i İsmâiliyân, 1399), 1/246, 341; Molla Halil Kazvîni, *Sâfi der Şerhi Kâfi* (Kum: Dâru'l-Hadis, 1429), 2/196.

¹²³ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 193.

¹²⁴ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, 2/121.

¹²⁵ Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî*, 337.

¹²⁶ Muhammed b. Hasan İbn Şehîd-i Sâni, *İstiksâü'l-itibâr fi şerhi'l-İstibsâr* (Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs, 1419), 4/344. Başka örnekler için bk. İbn Şehîd-i Sâni, *İstiksâ*, 1/182-183.

¹²⁷ Ebû Ca'fer Tûsî, *Fihristu kütübi's-Şîa ve usûlihîm*, thk. Abdulazîz et-Tabâtabâî (Kum: Mektebetü'l-Muhakkik et-Tabâtabâî, 1420), 17. Başka örnekler için bk. Sadruddîn Şîrâzî, *Şerhu Usûlü'l-Kâfi*, 2/23-24, 56, 160.

¹²⁸ Muhammed b. İbrâhim Sadruddîn Şîrâzî, *Şerhu Usûlü'l-Kâfi*, thk. Muhammed Hâcûî (Tahrân: Müessesetü-i Mutâlâat ve Tahkîkât-ı Ferhengî, 1383), 1/541.

¹²⁹ Örnek için bk. Alevî Âmilî, *Menâhicü'l-ahyar*, 1/25, 30-31.

¹³⁰ Meclisî, *Bihâr*, 48/255.

¹³¹ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, 1/379; Ebû Ca'fer Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a*, thk. Ali Ekber el-Çafârî (Tahrân: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1407/1986), 3/32.

¹³² Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 460.

dörtlü taksimine (sahih, hasen muvassak/kavî ve zayıf)¹³³ göre sika Vâkıfın rivayet ettiği hadis muvassak kategorisinde değerlendirilmektedir. Zira muvassak, Şîi olmasına rağmen imâmet konusunda İmâmiyye düşüncesinde olmadığından itikadı bozuk kabul edilen sikanın rivayet ettiği hadise denilmektedir.¹³⁴ Dolayısıyla Şîa, sika Vâkıflerin rivayetlerini ihticâta zayıf üstü görmektedir. Rivayetlerine bu şekilde değer atfedilmesi onların el-Kâzım'a kadar ki imamlara inanması, haberlerini nakletmesi ve sonraki imamlarla bir şekilde münasebetlerini sürdürmelerine bağlamak mümkündür.

Kanaatimize göre Şîi imamların ve âlimlerin Vâkıflere yönelik ağır tenkitlerine bakıldığında onlardan hiçbir rivayetin alınmaması ve onların mezhep dairesinin dışına çıkartılması gerekmektedir. Çünkü mezhebin genel kabulüne göre önceki imamı tanımamasına rağmen yaşadığı dönemin imamını tanımadan ölen kişi küfür üzerine ölmüştür.¹³⁵ Başka bir rivayette "İmâmını tanımadan ölen kişi câhiliyye ölümü üzerine ölmüştür."¹³⁶ Söz konusu rivayette geçen "câhiliyye ölümü üzerine ölmeyi" Ca'fer es-Sâdık "küfür, nifâk ve dalalet üzerine ölmek" olarak açıklamıştır.¹³⁷ Bu çelişkiyi şu şekilde açıklamak mümkündür. er-Rızâ başta olmak üzere Şîilerin Vâkıflere yönelik ağır eleştirileri mezhebi imâmet düşüncesi etrafında konsolide etmek, İsnâaşeriyye'den Vâkıfiliğe geçenleri geri döndürtmek ve İmâmiyye'yi ayakta tutmak için yapmış olabilir. Ayrıca Vâkıfî düşüncesini benimseyenler mezhepte, ilim ve irfanda belli bir seviyede olanlardan müteşekkil olduğundan onlar vasıtasıyla aktarılan çok sayıda hadis mezhep içerisinde yer edinmiştir. Onların hepsinin toptan reddedilmesinin mezhepte bir boşluk meydana getirebileceği endişesi, onları belli koşullarda kabule yöneltmiş olabilir.

Sonuç

Şîa'nın yanı sıra birçok mezhep tarafından bazı mevzularda çoğunluğun görüşünü kabul ettiklerine veya reddettiklerine dair bir şey söylemeden tevakkuf edenler için Vâkıfî terimi kullanılmaktadır. Tarihte Vâkıfî terimini, en çok kullanan mezhebin Şîa olduğunu söylemek mümkündür. Zira her imamın ölümüyle onun yerine geçen imâmetini kabul etmeyip çeşitli gerekçelerle vefat eden üzerinde tevakkuf edenler olmaktadır. Bu da her bir imamın vefatından sonra Şîa'nın kendi içerisinde birbirinden farklı fırkalara bölünmesine sebebiyet vermektedir.

Vâkıfî terimi mutlak olarak kullanıldığında Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünü kabul etmeyip ondan sonra tayin edilen oğlu Ali er-Rızâ'nın imâmetini reddeden ve Mûsâ el-Kâzım

¹³³ Şîa'nın mutekaddimûn döneminde hadisler sahih ve sahih olmayan olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Muteahhirûn dönemi âlimleri bu taksimi yeterli bulmayıp hadisi sıhhat bakımından sahih, hasen muvassak/kavî ve zayıf dörde ayırdılar. Dörtlü taksimin ilk defa kim tarafından yapıldığı tartışmalıdır. Bir görüşe göre İbn Tâvûs diğeriine göre Allame el-Hillî tarafından yapılmıştır. İki görüşün arasında şöyle bulmak mümkündür. İbn Tâvûs öncesinde böyle bir taksimat olmadığına göre bu taksimat onunla başlamış olsa bile Allâme el-Hillî ile yaygınlık kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan b. Zeynüddîn İbn Şehîd-i Sâni, *Münteka'l-cümân fi ehâdisi's-sihâh ve'l-husân*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1435), 1/5-7; Haydâr Hubbullâh, *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şîi* (Beyrut: Dârü'l-İntişâr el-Arabî, 2006), 185-195; Ekrem Berekât, *Durûsun fi ilmi'd-dirâye* (Beyrut: Dârü's-Safve, 2009), 45-46; Kutluay, *Şîa'da Hadis Usûlü*, 227.

¹³⁴ Şehîd-i Sâni, *er-Rî'âye fi ilmi'r-rivâye*, 84; Kutluay, *Şîa'da Hadis Usûlü*, 237.

¹³⁵ Ali b. Hüseyin Hâkânî, *Ricâlü'l-Hâkânî*, thk. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm (Kum: Mektebül-i'lâmî'l-İslâmî, 1362), 138-139.

¹³⁶ Şeyh Müfîd, *el-İfsâh fi'l-İmâme* (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1413/1992), 28.

¹³⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/377.

üzerinde tevakkuf edenler anlaşılmaktadır. Şîa'daki genel kanaate göre Vâkıfiliğin ortaya çıkış nedeni her ne kadar maddi menfaat ve inancın suiistimali olsa da onun dışında başka gerekçelerin de var olduğunu rivayetlerden çıkarmak mümkündür. Örneğin, Ali er-Rızâ imam olduğunda bir ara çocuğu olmadığından bazıları "İmam nesilsiz olamaz." iddiasında bulunarak babası üzerinde tevakkuf etmiştir. Bazısı da "İmamın naaşını ancak imam yıkar." rivayetinden hareketle el-Kâzım, Bağdat'ta öldürüldüğünde Medine'de olan er-Rızâ'nın onu cenazesini yıkamadığını belirterek imâmetine karşı çıkmıştır. er-Rızâ, el-Kâzım'da tevakkuf edenleri yalancılık, zındıklık, kâfirlik ve rivayetleri tahrif etmekle suçlayarak lanetlemiştir. er-Rızâ bazı âyetleri batını yorumlayarak onların Vâkıfîler hakkında nâzil olduğunu ileri sürmüş, onlar üzerinden Vâkıfîleri keskin bir dille eleştirmiştir. Bununla Vâkıfıyye gibi diğer fırkalara mensup olan Şîîleri terhîb yöntemiyle kendi imametine döndürtmek istemiş olabilir.

Şîa'nın Vâkıfîleri ıslanmış köpeğe benzeterek onlar hakkında pejoratif bir üslup kullandığı görülmektedir. İmâmiyye Şîası, onları tahkir edip onlardan kaçınılması gerektiğini belirtmesine rağmen belli şartlarda Vâkıfîlerin rivayetlerine değer atfederek ihtiyaç duyduğu yerde kullanmıştır. Sert tenkitler göz önünde bulundurulduğunda bunun bir çelişki olduğunu söylemek mümkündür. Şîa hadis rivayetlerinin önemli bir kısmı Vâkıfîler yoluyla geldiğinden hadis ve ricâl kitaplarında Vâkıfî râvîlerin sayısı ve rivayetleri oldukça fazladır. Ashâb-ı icma başta olmak üzere hadiste kendilerine güvenilen birçok kişi Vâkıfîden sayılmaktadır. Dolayısıyla bu düşünceyi benimseyenler mezhepte önemli ağırlığa sahip kişilerden oluşmaktadır. Onlar vasıtasıyla aktarılan çok sayıda rivayet Şîa hadis mecmualarında yer almaktadır. Onların hepsinin toptan reddedilmesi mezhepte bir boşluk meydana getirebileceği endişesi onları belli koşullarda bile olsa Vâkıfî râvîlerin ahbârını kabule yöneltmek zorunda bırakmış olabilir. Dolayısıyla bazı ricâl âlimleri vâkıfî düşünceye sahip olmayı tek başına bir cerh sebebi olarak görmediği gibi sika olmak için imâmî olmayı da yegâne şart görmemektedir.

Son tahlilde Vâkıfî râvîlerin rivayetlerinin mezhep içerisindeki ağırlığı, hangi mevzulara yoğunlaştığını ortaya koyacak ciddi çalışmalara halen ihtiyaç duyulmaktadır. Vâkıfîleri eleştiren rivayetlerde de görüldüğü üzere Şîa'da muhalifini lanetlemek son derece yaygındır. Dolayısıyla liân veya mulâane konusu sosyoloji ve psikoloji ilimlerinin metodolojileri açısından konu edinerek özgün bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça | References

- Abdülkâhir el-Bağdâdî. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- Âmilî, Bahâeddin. *Meşriku's-şemseyn ve iksîru's-sââdeteyn*. thk. es-Seyyîd Mehdî er-Recâî. Meşhed: Mecma'ü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1429.
- Asadi, Mahmoud. "The Study of the Effects and Consequences of Vagifiyya on Shia Society After Imam Kazem (AS)". *Moskuya Journal* 47 (1397), 114-126.
- Alevî Âmilî, Ahmed b. Zeynüddîn. *Menâhicü'l-ahyar fi şerhi'l-İstibsâr*. 3 Cilt. Kum: Müessesese-i İsmâliyyân, 1399.
- Algar, Hamid. "Hasan el-Askerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/289. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Berekât, Ekrem. *Durûsun fi ilmi'd-dirâye*. Beyrut: Dâru's-Safve, 2009.
- Bozan, Metin. "Ali er-Rıza'nın Velihtlığı Meselesi (İmamiyye'nin İmamet Nazariyesine Teori-Pratik Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım)". *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 159-171.
- Buyukkara, Mehmet Ali. "The Schism in the Party of Mūsā al-Kāzım and the Emergence of the Wâqifa". *Arabica* 47/1 (2000), 78-99.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İmamiyye Şia'sının Hadis Usulünde 'Mezhebi Bozuk' Raviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Rical Rivayetlerinin Değeri". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVII/4 (2004), 354-368.
- Cedîdî Nejât, Muhammed Rızâ. *Mu'cemu mustalahâti'r-ricâl ve'd-dirâye*. ed. Muhammed Kâzım Rahmân Sitâyîş. Kum: Dâru'l-Hadîs, 2. Basım, 1424/2003.
- Celâlî, Mehdî - Ribâtî, Semâne. "Berresi-yi Tatbîkî Revişi İbn Gâdâirî, Şeyh Tûsî ve Necâşî der Teamül bâ Râvîyânî Gayr-i İmâmî". *Ulumu'l-Hadis* 79 (1395), 144-167.
- Celâlî, Mehdî - Ribâtî, Semâne. "Berresi-yi Te'sir-i Unsur-i Mezheb ber Dâver-yi Necâşî Derbâreyi Râvîyânî Vâkıfî". *Tahkikât Ulumu'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* 28 (1394), 79-101.
- Esedî, Mahmud. "Berresi-yi Âsâr ve Peyamedhâ-yi Vâkıfe Ber Câmî'a Şîa Pes Ez İmâm Kâzım". *Miskeveyh* 47 (1397), 114-126.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1990.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İsnâaşeriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/142-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Furât el-Kûfî, Furât b. İbrâhim. *Tefsîru Furât el-Kûfî*. Tahran: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1. Basım., 1410.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdulhumejd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Hâkânî, Ali b. Hüseyin. *Ricâlü'l-Hâkânî*. thk. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm. Kum: Mektebü'l-İ'lâmî'l-İslâmî, 2. Basım, 1362.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Hassan Pour, Seyyed Abdolkarim. "Imam Reza's Confrontation with the Mentality and Action of Waqifite". *Journal of Razavi Culture* 1/4 (20 Şubat 2014), 144-169.
- Hillî, İbnü'l-Mutahhar. *Ricâlü Allâme el-Hillî*. Kum: eş-Şerîf er-Rızâ, 2. Basım, 1402/1981.
- Hillî, Muhakkık. *el-Mu'teber fi şerhi'l-Muhtasar*. Kum: Seyyidü's-Şühedâ, 1407/1986.

- Hıfñî, Abdulmun'im. *Mevsûatü'l-fırak ve'l-cemaât ve'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârü'r-Reşâd, 1993.
- Hubbullâh, Haydâr. *Nazariyyetü's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şüî*. Beyrut: Dârü'i-İntişâr el-Arabî, 1. Baskı., 2006.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *el-Hisâl*. thk. Ali Ekber Ğaffârî. 2 Cilt. Kum: Câmîu'l-Muderrisîn, 1403.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *'Uyûnu ahhbâri'r-Rızâ*. Tahrân: Neşr-i Cihân, 1420/1999.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *İlelü'ş-şerâî'*. Kum: Mektebetü Dâverî, 1427/2006.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*. thk. Ali Ekber Ğaffârî. 4 Cilt. Kum: Defter-i İntişârât-ı İslâmî, 2. Basım, 1413/1992.
- İbn Dâvûd Hillî, Hasan b. Ali. *er-Ricâl*. Tahrân: Tahrân Üniversitesi, 1342.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1414/1993.
- İbn Şehîd-i Sâni, Hasan b. Zeynüddîn. *Münteka'l-cümân fi ehâdisi's-sihâh ve'l-husân*. thk. Ali Ekber el-Gıfârî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2. Basım, 1435.
- İbn Şehîd-i Sâni, Muhammed b. Hasan. *İstiksâü'l-itibâr fi şerhi'l-İstisâr*. 7 Cilt. Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Turâs, 1419.
- Kazvîni, Molla Halil. *Sâfi der Şerhi Kâfi*. Kum: Dârü'l-Hadîs, 1429.
- Keşşî. *Ricâlü'l-Keşşî ihtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî - Hasan el-Mustavfi. Meşhed: Menşurâtü Câmîatü Meşhed, 1409/1988.
- Kummî, Sa'd b. Abdullah. *el-Makâlât ve'l-fırak*. thk. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahrân: Matbaatü Hayderî, 1341.
- Kutluay, İbrahim. *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Baskı., 2012.
- Kutluay, İbrahim. "Şîa'da Hadis Rivayeti ve İsnad Tenkidinde Ashâb-ı İcmâ Telakkisinin Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (30 Haziran 2017), 29-50.
<https://doi.org/10.33420/marife.591725>
- Kutluay, İbrahim. *Şîa'da Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Küleynî. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber Ğaffârî - Muhammed Âhûndî. 8 Cilt. Tahrân: Dârü'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1407/1986.
- Mâmekânî, Abdullah. *el-Fevâidü'r-ricâliyye min Tenkîhu'l-mekâl fi ilmi'r-ricâl*. thk. Muhammed Rızâ Mâmekânî. 36 Cilt. Kum: Müessesetü Ali Beyt li İhyâi't-Turâs, 1431/2009.
- Mâmekânî, Abdullah. *Mikbâsü'l-hidâye fi ilmi'd-dirâye*. thk. Muhammed Rızâ Mâmekânî. 2 Cilt. Kum: Delil-i Mâ, 1428/2007.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihârü'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403/1982.
- Meşkûr, Muhammed Cevâd. *Mevsûatü'l-fıraki'l-İslâmiyye*. Beyrut: Mecmau'l-Buhusi'l-İslâmiyye, 1995.
- Mousavinia, Saeeda Sadat vd. "Study Waqifite's Ideas in the Occultation's Tradittion". *The Promised East* 13/50 (22 Haziran 2019), 99-118.
- Müfid, Şeyh. *el-İfsâh fi'l-İmâme*. Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 2. Basım, 1413/1992.

- Nâsırî, Riyâd Muhammed Habîb. *el-Vâkıfıyye dirâse tahlîliyye*. Meşhed: el-Mu'terü'l-Âlemî li'l-İmâm er-Rızâ, 1409/1988.
- Necâşî, Ahmed b. Ali. *Ricâlü'n-Necâşî*. thk. Mûsâ Zencânî Şübeyrî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 6. Basım, 1365.
- Necef, Muhammed Mehdî. *el-Câmi li ruvvâti ashâbi'l-İmâm er-Rızâ*. Meşhed: el-Mu'terü'l-Âlemî li'l-İmâm er-Rızâ, 1407.
- Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Fıraku's-Şî'a*. Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-lüğati'l-Ârabiyyeti'l-mu'âsira*. Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1429/2008.
- Öz, Mustafa. "Beyhesiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Mustafa. "Mûsâ el-Kâzım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/219-221. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. "Vâkıfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sâdikî (Gulâmî), Ali. *eş-Şehîdü's-Sânî Zeynüddîn el-Cübaî el-Âmilî*. çev. Kemâl es-Seyyîd. Kum: Müessesetü Ensâriyân, 1995.
- Sadrüddîn Şîrâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Şerhu Usûlü'l-Kâfi*. thk. Muhammed Hâcûî. 4 Cilt. Tahran: Müessesese-i Mutâlâat ve Tahkîkât-ı Ferhengî, 1383.
- Sübhanî, Ca'fer. *Külliyyât fi ilmi'r-ricâl*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 6. Basım, 1425/2004.
- Şehîd-i Sâni. *er-Ri'âye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Abdülhüseyîn M. Ali Bakkâl. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'aşî, 1408/1987.
- Şenfâ, Sa'd Râşid eş-. *el-Cerh ve't-ta'dil 'inde Ş'ati'i-İmâmiyye 'arzun ve nakdun dirase tatbikiyye 'alâ İbn Mutaahhar el-Hillî ve Ebî'l-Kâsım el-Huî*, ts.
- Tabâtabâî, Muhammed Kâzım. *Târîh-i Hadîs*. Kum: Müessesese-i İlmi-yi Ferhengi-yi Dâru'l-Hadîs, 1396.
- Tabersî. *Mecmeu'l-beyân*. 10 Cilt. Tahran: Nâsır Husru Yayınları, 3. Basım., 1372.
- Topgül, Muhammed Enes. *Erken Dönem Şîi Ricâl İlmi Keşşî Örneği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Tureyhî, Fahrüddîn. *Câmiu'l-makâl fimâ yeteallak bi ahvâli'l-hadîs ve'r-ricâl*. thk. Muhammed Kâzım et-Tureyhî. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2011.
- Tureyhî, Fahrüddîn. *Mecmau'l-bahreyn*. thk. Ahmed Hüseyîn Eşkûrî. Tahran: Murtezâvî, 3. Basım., 1375.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *el-İstibsâr fi ma'htülîfe mine'l-ahbâr*. thk. Hasan el-Müsevî el-Harsân. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1. Basım., 1390.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *Fihristu kütübi's-Şîa ve usûlihîm*. thk. Abdulazîz et-Tabâtabâî. Kum: Mektebetü'l-Muhakkik et-Tabâtabâî, 1420.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *Ricâlü't-Tûsî*. Kum: Câmi'atü'l-Müderrişîn fi'l-Havzeti'l-İlmiyye, 3. Basım, 1373.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *Tehzîbü'l-ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a*. thk. Ali Ekber el-Ğafârî. 10 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1407/1986.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *Tehzîbü'l-ahkâm*. thk. Hasan el-Müsevî el-Harsân. 10 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 4. Basım., 1407.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *el-'Udde fi usûli'l-fikh*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1417/1996.

- Tûsî, Ebû Ca'fer. *el-Gaybe*. thk. Abdullah et-Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh. Kum: Dârü'l-Meârifî'l-İslâmiyye, 1411/1990.
- Ünalın, Abdullah. *Şîa'da Hadîs Usûlü*. ed. Abdurrahman Ece. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2. Basım., 2021.
- Üzüm, İlyas. "Memtûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/100-101. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zakeri, Muhammad Taqî - Safari Forooshani, Nematollah. "A Study on Waqifite Debates with Imamiyya as Reflected in Traditions, a Case Study of Abdul Karim Ibn Amr Khath`ami". *Journal of Imamiyyah Studies* 3/5 (23 Ağustos 2017), 5-26.